

Idiomaticitatea și expresiile idiomatice în italiană și română

Alina PODARU*

Key-words: *idiomaticity, pure idioms, phraseology, metaphor*

1. Considerații introductive

Domeniu în curs de definitivare, în care nu există încă un consens în ceea ce privește obiectul de studiu ori terminologia specifică, frazeologia are de clarificat, printre altele, și statutul expresiilor idiomatice în rândul unităților frazeologice. Ne confruntăm în acest caz nu doar cu lipsa de unitate a terminologiei folosite, ci și cu opinii diverse în ceea ce privește noțiunile de *expresie idiomatică* și *idiomaticitate*.

Atât în dicționare cât și în lucrările de specialitate, sintagma *expresie idiomatică* este folosită în raport de echivalență cu foarte mulți alți termeni ori sintagme: *expresie frazeologică*, *locuțiune*, *locuțiune figurată*, *idiotism*, *idiomatism*, *izolare* etc. De asemenea, uneori sintagma *expresie idiomatică* este folosită în sens generic, fiind considerată hiperonim al noțiunilor de *locuțiune* și *expresie*.

2. Idiomaticitatea interlingvistică și idiomaticitatea intralingvistică

Pentru a înțelege ce înseamnă *expresie idiomatică*, trebuie mai întâi să vedem ce înseamnă *idiomaticitate*. Noțiunea de *idiomaticitate* a cunoscut, de-a lungul timpului două abordări: pe de o parte putem vorbi de idiomaticitate interlingvistică (sau bilingvă), iar pe de altă parte de idiomaticitate intralingvistică, o anumită formă sau structură dintr-o limbă putând fi considerată idiomatică prin compararea ei cu forme sau structuri asemănătoare din alte limbi și, respectiv, din aceeași limbă (Casadei 1996: 27–28).

Termenii *idiomatic*, *idiomatism*, *idiotism* au fost folosiți inițial în accepția interlingvistică, aceasta fiind și cea mai apropiată de etimologia cuvântului: specific, propriu unei anumite limbi. Această viziune presupune compararea limbilor între ele pentru a determina nu atât ce au în comun ci mai degrabă ce le diferențiază, ce au în plus unele față de celelalte. S-a ajuns, astfel, la concluzia că latura idiomatică a unei limbi este acea latură intraductibilă, care, fiind profund specifică, nu are corespondent într-o altă limbă. În realitate însă, opinia conform căreia limbile au, unele față de altele, un anumit caracter specific „pare să țină mai mult de o anumită tradiție decât de interpretarea unor date oferite de studiul comparativ al limbii” (Groza 1990: 145).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

Pe de altă parte, sinonimia dintre *idiomatic*, *specific* și *intraductibil* „porta facilmente a ritenere idiomatiche tutte le frasi di una lingua, o la lingua stessa (l’idioma appunto) nella sua totalità” (Casadei 1996: 28). Rezultă, deci, că sunt (sau pot fi) caracterizate de idiomaticitate nu doar îmbinările stabile de cuvinte – frazeologisme sau parimii – dar și cuvinte aparte, chiar și prepoziții și conjuncții, precum și anumite structuri morfo-sintactice¹. Mai mult decât atât, o anumită unitate lingvistică sau o anumită structură gramaticală ar putea fi definită ca idiomatice în raport cu o limbă, dar neidiomatice în raport cu o alta. Rezultă, astfel, că aria de extindere a idiomaticității ar fi nu numai extrem de vastă, dar și extrem de instabilă, iar limitele dintre expresiile idiomatice și cele neidiomatice sunt greu de stabilit.

Deși considerată învechită, abordarea interlingvistică nu a fost, însă, pe deplin abandonată. Sensul de ‘specific unei limbi’ al idiomaticității poate fi încă întâlnit în unele lucrări. Unii autori subliniază chiar importanța abordării plurilingve și atrag atenția asupra pericolului de a cădea pradă ideii preconceptuate că o anumită construcție trebuie explicată doar în interiorul limbii căreia îi aparține, în timp ce „în realtă non poche locuzioni si chiariscono solo ricollegandole in quel tessuto unitario che è la cultura europea” (Lurati 2002: 165).

În ultima vreme perspectiva intralingvistică câștigă tot mai mult teren. Totuși, aceasta nu poate fi strict separată de abordarea interlingvistică: „le due accezioni in parte si sovrappongono, dato che la difficoltà di tradurre un’espressione in una L2 ne conferma di solito l’idiomaticità nella L1” (Casadei 1996: 27). Astfel, ele pot fi întâlnite împreună, completându-se una pe cealaltă, la mai mulți autori. Idiomaticitatea intralingvistică a fost în general interpretată ca „eccezione, irregolarità e anomalia” (Casadei 1996: 28). Prin compararea îmbinărilor fixe de cuvinte cu îmbinările libere de cuvinte, s-a constatat că cele dintâi prezintă o serie de anomalii: la nivel lexical și morfo-sintactic sunt caracterizate de fixitate, iar la nivel semantic de non-compoziționalitate.

3. Conceptul de idiomaticitate în lumina literaturii consultate

Aproape toate definițiile construcțiilor idiomatice menționează caracterul non-compozițional al sensului acestora: sensul idiomatice nu reprezintă suma sensurilor elementelor componente și se opune așadar sensului compozițional, literal, propriu². Casia Zaharia, de exemplu, consideră că idiomaticitatea este dată de faptul că „semnificația generală a idiomului nu corespunde sumei semnificațiilor constituenților”³ (Zaharia 2004: 106), și este strâns legată de stabilitatea pe plan lexico-semantic (Zaharia 2004: 128-129).

Idiomaticitatea înțeală ca împletire a caracterului fix și a caracterului non-compozițional este întâlnită atât în lingvistica românească cât și în cea italiană.

¹ Astfel, din perspectivă bilingvă româno-italiană ar rezulta, de exemplu, idiomatice folosirea unor prepoziții în anumite construcții: cf. *salire sull’autobus* și *a urca în autobuz*.

² Întrucât în lingvistica românească această trăsătură a frazeologismelor este rar denumită într-un fel anume, vom adopta termenii *non-compoziționalitate* și *non-compozițional*, construiți după modelul termenilor *non-composizionalità* și *non-composizionale* întâlniți în lingvistica italiană.

³ Conform autoarei, în definirea acestui concept, se apelează uneori, pe lângă non-compoziționalitate, „și la defectele transformationale ori la polisemie (idiomul trebuind să aibă o pereche literală)” (Zaharia 2004: 106).

Michele De Gioia, de exemplu, consideră că „fissità sintattica e non-composizionalità sono le due facce della stessa medaglia” (De Gioia 2001: 33); interesant este faptul că, în viziunea lingvistului italian, idiomaticitatea poate fi recunoscută de către vorbitorul nativ în mod intuitiv: „definiamo come idiomatico quelle costruzioni di cui riconosciamo, anche intuitivamente, la fissità sintattica degli elementi, insieme con il carattere di non composizionalità” (Gioia 2001: 30–31).

Alți lingviști consideră, însă, că idiomaticitatea este un fenomen complex și înseamnă mai mult decât împletirea celor două trăsături. Astfel, admițând că „limitele dintre unitățile frazeologice idiomatiche și cele neidiomatiche nu sunt întotdeauna ușor de stabilit”, Theodor Hristea consideră că specificul expresiilor idiomatiche constă într-un amestec de non-compoziționalitate – „înțelesul lor nu poate fi dedus din suma părților componente” –, intraductibilitate (ce rezultă din specificitatea pentru o anumită limbă) – acestea sunt „expresii specifice unei anumite limbi” și „au un înțeles figurat, care aparține întregului grup frazeologic, imposibil de tradus «ad litteram» într-o altă limbă” – și expresivitate deosebită – idiotisme sunt „de o rară expresivitate” (Hristea 1984: 143).

Și Liviu Groza enumeră mai multe trăsături specifice expresiilor idiomatiche: indestructibilitatea, non-compoziționalitatea, intraductibilitatea și caracterul specific (Groza 1990: 144). Autorul este, însă, conștient de relativitatea acestor criterii: „distincția între expresiile idiomatiche și cele neidiomatiche este foarte greu de făcut, deoarece și în acest caz criteriile de clasificare pot fi oricând contrazise de realitatea lingvistică” (Groza 1990: 144).

Definiția propusă de Gheorghe Colțun vizează doar latura semantică a îmbinării de cuvinte, caracterul idiomatice al acestora fiind dat pe de o parte de transferul de sens, realizat prin procese semantice precum „metaforizarea, metaforizarea repetată, metonimizarea, sinecdoca, abstractizarea sensurilor elementelor componente ș.a.”, iar pe de altă parte de unitatea de sens și non-compoziționalitatea construcției: „caracterul semantic integral [...] nu reiese din suma sensurilor elementelor componente” (Colțun 2000: 20).

Tot semantica îmbinării de cuvinte stă la baza conceptului de idiomaticitate și în viziunea lui Gheorghe Popa (Popa 2007: 89–90). Însă, în timp ce Gheorghe Colțun, eliminând locuțiunile din rândul frazeologismelor, consideră că „principiul de bază de determinare a frazeologismelor este caracterul lor idiomatice” (Colțun 2000: 20), Gheorghe Popa atribuie idiomaticitatea și locuțiunilor.

4. Total sau parțial idiomatice?

Considerând idiomaticitatea trăsătura de bază a frazeologismelor [= expresiilor, n.n.]⁴, Gheorghe Colțun împarte inventarul frazeologic al limbii în *expresii idiomatiche* – cele cu fuziune semantică totală: *a tăia frunză la câini, a se face mort în păpușoi, a-și aprinde paie în cap, a spăla putina, cheie de boltă, vițel de aur, zeamă de clopot, a rupe mâța în două, îi curge untura pe nas, câți iepuri în biserică* etc. – și expresii frazeologice – cele cu fuziune semantică parțială – *a fugi de noroc,*

⁴ Gheorghe Colțun, ca și Gheorghe Popa, exclude locuțiunile din cadrul frazeologiei, și consideră sinonime noțiunile de *frazeologism* și *expresie*, preferând-o, însă, pe cea dintâi.

a cădea de oboseală, a vorbi fără ocolișuri, a face (pe cineva) *om, amurgul vieții, om de litere, harnic de mănâncă foc, (a fi) scump la răs, de dragă inimă, cât ai bate din palme* etc. (Colțun 2000: 30). Unitatea de măsură a acestei fuziuni este constituită de numărul de cuvinte care își păstrează, în interiorul expresiei, sensul de bază sau legătura cu acest sens: dacă nici un element constituent nu trimite la sensul cu care este întrebuițat în afara expresiei, atunci avem de-a face cu o expresie idiomatice; dacă măcar un element păstrează legătura cu sensul inițial, atunci avem de-a face cu o expresie frazeologică.

O clasificare asemănătoare întâlnim și la Casia Zaharia. Aceasta împarte expresiile în *expresii total idiomatice*, în care elementele componente își pierd sensul propriu, dând naștere împreună unui sens nou, figurat – *a sări din cadru* –, și *expresii parțial idiomatice*, în care cel puțin un element component este folosit cu sensul propriu – *a arunca pe piață* (Zaharia 2004: 127–128).

Clasificările lui Gheorghe Colțun și ale Casiei Zaharia se suprapun, în mare măsură, și peste distincția între expresii și locuțiuni (expresive) propusă de Cristinel Munteanu (Munteanu 2007: 110–115). Expresiile sunt acele frazeologisme al căror înțeles global nu are nici o legătură cu semnificațiile elementelor constituente, care, în urma unui transfer semantic de tip metaforic, ajută, toate, la formarea imaginii: *a tăia frunză la câini, a spăla putina, a da ortul popii, a-și arăta arama, a trage mâța de coadă, a bate apa în piuă, a căuta nod în papură* etc. Locuțiunile, pe de altă parte, sunt formate din cuvinte care mai păstrează legături de sens cu semnificația globală a construcției, și care sunt supuse, parțial (mai exact cu excepția verbului), unui transfer semantic de tip metonimic: *a da năvală, a se da de-a rostogolul, a băga în boală, a-i sta* (cuiva) *ceasul, a închide ochii* etc.

Analizând distincțiile de mai sus observăm că, în ciuda terminologiei diferite, ele se referă la aceeași realitate, desemnând cele două categorii principale de frazeologisme. Astfel, *expresie idiomatice*, *expresie total idiomatice* și respectiv *expresie* se referă la aceeași realitate lingvistică, în timp ce *expresie frazeologică*, *expresie parțial idiomatice* și *locuțiune (expresivă)* desemnează, la rândul lor, unul și același lucru.

Constatăm, deci, că problema separării locuțiunilor de expresii, pe de o parte, și problema separării expresiilor de expresii idiomatice, pe de altă parte, sunt, de fapt, o singură problemă. Indiferent cum le numim, avem de-a face, în principiu, cu două mari clase de frazeologisme.

Distincțiile făcute de cei trei cercetători, realizate toate după modelul total vs. parțial, constituie, de fapt, gradații ale aceluiași concept: idiomaticitatea. Varii autori străini au observat faptul că „l’idiomaticitate è una qualità scalare” (Cacciari 1989: 423) și că există diferite grade de idiomatizare.

Această abordare ne ajută să distingem între expresiile idiomatice „pure”, aflate la cel mai înalt nivel de idiomaticitate, și construcțiile „semi” idiomatice, aflate pe o treaptă inferioară. Abordarea scalară a idiomaticității explică, de asemenea, cele două accepții ale noțiunii de *expresie idiomatice* în literatura de specialitate: expresiile idiomatice în sens larg, care includ toate construcțiile mai mult sau mai puțin idiomatice, și expresii idiomatice în sens restrâns, care se referă la acele construcții aflate la cel mai înalt grad de idiomaticitate.

Idiomaticitatea caracterizează, așadar, în măsură diferită, unitățile frazeologice. Aceasta este acea însușire care se manifestă la nivel semantic și care este condiționată de unitatea de sens a îmbinării de cuvinte – de exprimarea de către aceasta a unei singure noțiuni, de acea posibilitate, reală sau potențială, de a înlocui respectiva îmbinare cu un singur cuvânt.

Caracterul idiomatic ține, deci, de dimensiunea semantică a frazeologismelor, dimensiunea cea mai importantă având în vedere că stă la baza constituirii acestora: fără unitate de sens nu am putea vorbi de îmbinare stabilă de cuvinte, ci am avea de-a face cu simple îmbinări libere. Analizând frazeologismele din punct de vedere semantic trebuie să avem în vedere trei aspecte esențiale: compoziționalitatea sensului, coeziunea semantică și transferul semantic. Compoziționalitatea se referă la relația dintre sensul constituenților unui frazeologism și sensul întregului, coeziunea semantică reflectă gradul de sudură, de contopire a sensului elementelor componente într-un întreg, în timp ce transferul semantic reflectă măsura în care sensul cuvintelor componente s-a modificat în interiorul frazeologismului. Așa cum se poate observa, cele trei noțiuni nu sunt antagonice, nu se exclud, ci rezultă una din cealaltă, se completează una pe alta, formând împreună idiomaticitatea.

Considerăm, așadar, că idiomaticitatea derivă din structura semantică unitară a frazeologismului și rezultă în urma împletirii acestor trei componente. Celelalte dimensiuni ce au fost atribuite idiomaticității nu sunt altceva decât consecințe ale acesteia – așa cum este cazul intraductibilității literale și a fixității din punct de vedere lexical și gramatical – sau variante subiective, intuitive ale caracterului idiomatic – cazul caracterului expresiv.

Așa cum am spus deja, idiomaticitatea este o noțiune scalară, și, drept urmare, pentru plasarea unui frazeologism pe una din „treptele” acesteia trebuie să identificăm ponderea fiecăruia din cele trei componente idiomatice. Acestea diferă, însă, destul de mult ca intensitate de la un frazeologism la altul. Putem, totuși, distinge două trepte esențiale ale scării virtuale a idiomaticității, care corespund, în linii mari, celor două mari categorii de frazeologisme, numite de obicei expresii și locuțiuni.

Gradul maxim de idiomaticitate este atins de expresiile idiomatice⁵, care sunt caracterizate de un sens total non-compozițional, de un grad înalt de fuziune semantică și de modificarea evidentă a sensului inițial al tuturor elementelor componente. Pe o treaptă inferioară se situează locuțiunile expresive/ expresiile frazeologice, al căror sens este unul parțial compozițional, gradul de contopire pe plan semantic este mai mic și doar o parte a elementelor este supusă transferului semantic.

Nu toate îmbinările stabile de cuvinte sunt idiomatice. Pentru a putea fi considerată idiomatică, nu este suficient ca o îmbinare de cuvinte să aibă sens unitar, formă fixă și să fie consacrată de uz; aceasta trebuie să răspundă tuturor celor trei cerințe ale idiomaticității. De exemplu, nu sunt idiomatice sintagmele stabile (terminologice sau nu) – *acid hialuronic*, *cordon ombilical*, *reactor nuclear*; *gumă*

⁵ Folosim *expresie idiomatică* în accepția intralingvistică a idiomaticității, și în sens restrâns – cu referire la acele frazeologisme „total idiomatice” –, preferând sintagmele *construcții idiomatice* sau *frazeologisme idiomatice* pentru a face referire la toate îmbinările de cuvinte caracterizate, într-o măsură mai mare sau mai mică, de idiomaticitate.

de mestecat, jurnal de bord, trafic de influență – deoarece sensul lor este de obicei perfect compozițional iar elementele lor componente nu sunt supuse nici unui proces de „alterare” semantică. Același lucru este valabil și pentru locuțiunile ce servesc ca instrumente gramaticale – locuțiunile prepoziționale și cele conjuncționale.

5. Expresiile idiomatice – definiție și limite

Aflate pe treapta cea mai înaltă a idiomaticității, expresiile idiomatice sunt caracterizate de o pierdere totală a identității inițiale a elementelor componente și de re-dobândirea de către acestea din urmă, împreună, a unei noi identități. Această schimbare radicală de conținut nu poate fi decât rezultatul tropului prin excelență, metafora:

legătura *metaforelor* cu *expresiile idiomatice* se impune de la sine prin faptul că ele au aceeași funcție stilistică, expresivitatea, iar din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele cât și celelalte reprezintă un anumit sens (figurat) (Dumistrăcel 2011: 97).

Deși frazeologismele metaforice s-au bucurat de mult mai puțină atenție din partea lingviștilor comparativ cu termenii metaforici, legătura dintre metafore și expresii idiomatice a fost analizată acum mai bine de trei decenii de reputatul lingvist ieșean Stelian Dumistrăcel. În lucrarea sa, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*⁶, autorul identifică o serie de asemănări între „metaforele-cuvinte” și „metaforele-expresii idiomatice”, asemănări ce țin în special de modul de apariție, de evoluție și de funcționare al acestui trop: a) trecerea „de la sensul de bază, propriu, la sensul figurat, prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”; b) trecerea din zona expresivității în zona comunicării; c) intervenția accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară”; d) existența, în plan onomasiologic, a mai multor metafore pentru a desemna aceeași noțiune („sinonimia expresivă”); e) posibilitatea explicării prin „etimologie multiplă” a cuvintelor metaforice și a sintagmelor metaforice împrumutate (Dumistrăcel 2011: 97–98). De asemenea, în analiza relației dintre expresiile idiomatice și metafore, cercetătorul ieșean are în vedere și împrejurările în care apare funcția expresivă a acestora: în timp ce expresiile idiomatice imaginare se nasc ca metafore, expresiile idiomatice copii ale realității au inițial o funcție obiectivă de comunicare, din care, ulterior, se dezvoltă, prin metaforizare, valoarea expresivă (Dumistrăcel 2011: 105–107).

La baza expresiei idiomatice stă, așadar, un proces de metaforizare, o „deviere” de la sensul propriu, literal al îmbinării de cuvinte, la un sens figurat, pe baza unui raport de asemănare. Identificarea semanticii metaforice a expresiei idiomatice nu este, însă, o misiune tocmai ușoară, și asta din mai multe motive. Pe de o parte, chiar la nivel teoretic, separarea netă a figurilor retorice unele de celelalte este o operațiune extrem de delicată. Pe de altă parte, studiile de retorică vizează în general analiza încărcăturii metaforice (sau de altă natură) a cuvintelor, și mai puțin analiza tropilor ce stau la baza îmbinărilor de cuvinte.

⁶ Prima ediție a lucrării a apărut în anul 1980 (București, Editura Științifică și Enciclopedică), ediția a doua, îmbogățită cu un „supliment de analiză din perspectivă pragmatică”, fiind publicată recent, în 2011 (Iași, Casa Editorială Demiurg).

Mai mult decât atât, așa cum remarca Federica Casadei, în analiza structurii retorice a multor îmbinări de cuvinte ne confruntăm fie cu problema cumulului de tropi, fie cu problema unui „slittamento di dominio” – ‘alunecare de domeniu’ – (Casadei 1996: 97-98).

Cumulul de tropi este dat de prezența simultană a mai multor figuri retorice în cadrul aceleași expresii, metafora putând coexista cu metonimia ori sinecdoca sau chiar cu o serie de „valori adăugate” precum antifraza, ironia sau eufemismul; lingvistica italiană oferă și câteva exemple de expresii idiomatice caracterizate de cumul de tropi: în *avere il cuore duro*, *cuore* este metonimie (de tipul recipient pentru conținut) iar *duro* este folosit metaforic cu sensul de ‘insensibil’⁷ (Casadei 1996: 98).

Cealaltă problemă, „alunecarea de domeniu”, face ca o anumită expresie idiomatică să răspundă simultan caracteristicilor mai multor figuri de stil, datorită faptului că aceasta a „alunecat” de la un câmp semantic la altul; pentru a exemplifica acest aspect Federica Casadei are în vedere construcții precum *deporre le armi* sau *alzare bandiera bianca* care s-au născut ca metonimii, însemnând, în contextul unui conflict armat, ‘a se preda’, dar care sunt folosite acum și în contexte non belice, căpătând astfel valoare metaforică (Casadei 1996). Acest aspect a fost analizat, în alți termeni, în lingvistica românească încă din 1980, de către cercetătorul ieșean Stelian Dumistrăcel, care prezintă trecerea în limba comună a unor expresii aparținând inițial unui anumit mediu socioprofesional: vorbind despre expresiile idiomatice „coppii ale realității”, lingvistul analizează o serie de construcții tehnice născute în limbajul diferitelor profesii sau meserii (limbajul agricultorilor, al păstorilor, al pescarilor, al morarilor, al fierarilor, al croitorilor, al negustorilor etc.), construcții folosite mai întâi cu sensul propriu și care au căpătat ulterior o accepție figurată, formată în baza unui raport de analogie, devenind, astfel, expresii de întrebuințare generală (Dumistrăcel 2011: 109, 139–165).

Expresia idiomatică ia, deci, naștere în urma unui proces de metaforizare; acest proces trebuie însă să „afecteze” toate elementele componente. Altfel spus, nu este suficient ca doar unul sau câteva elemente componente să fie folosite cu sens figurat, ci toate trebuie să fie supuse transferului semantic, pentru a da naștere împreună unui sens nou, unitar, care nu are nici o legătură cu sensul elementelor componente. Prin urmare, nu intră în categoria expresiilor idiomatice acele frazeologisme în care măcar un constituent este folosit cu sensul său obișnuit, așa cum se întâmplă în construcțiile *noapte albă ~ notte bianca*, *șoarece de bibliotecă ~ topo di biblioteca*, *putred de bogat ~ ricco sfondato*, *îndrăgostit lulea ~ innamorato cotto*, *a se teme și de umbra sa ~ avere paura di una mosca*, *a uita de la mână până la gură ~ dimenticare dal naso alla bocca*.

De asemenea, nu sunt expresii idiomatice (în sens restrâns) nici acele frazeologisme care au la bază o comparație, deoarece acest trop, deși înrudit cu metafora, nu presupune un transfer semantic, ci doar apropierea a doi termeni pe baza unui raport de analogie. Comparația este, deci, mult mai concretă, și cuprinde

⁷ Trebuie menționat faptul că Federica Casadei folosește noțiunea de *expresie idiomatică* în sens larg, aceasta incluzând toate construcțiile mai mult sau mai puțin idiomatice. De asemenea, lingvistica italiană are în vedere în studiul său doar construcțiile idiomatice verbale.

atât termenul propriu – termenul comparat – cât și pe cel figurat – termenul comparant: *lung ca o zi de post ~ lungo come una quaresima, negru ca funiginea/pana corbului ~ nero come la pece, a plânge ca o mireasă ~ piangere come un vitello, a vorbi ca din carte ~ parlare come un libro stampato*. Există, însă, și cazuri când elementul comparat este folosit la rândul său cu sens figurat, fapt ce dă frazeologismului respectiv statut de expresie idiomatică: *a se mânca ca câinii* ‘a se dușmăni’, *a se îneca ca țiganul la mal* ‘a suferi un eșec în ultimul moment’, *a se zbate ca peștele pe uscat* ‘a face eforturi disperate și zadarnice’, *a da ca câinele prin băț* ‘a fi foarte îndrăzneț, obraznic’, *cantare come un canarino* ‘a mărturisi, a spiona’ (lit. ‘a cânta ca un canar’), *accendersi come un fiammifero* ‘a se entusiasma/mânia foarte ușor’ (lit. ‘a se aprinde ca un chibrit’), *spremere (qualcuno) come un limone* ‘a exploata’ (lit. ‘a stoarce ca pe o lămâie’), *pungere come una vespa* ‘a fi răutăcios’ (lit. ‘a înțepa ca o viespe’).

Asemenea metaforei, și metonimia⁸ presupune un transfer de sens, esențial în cazul expresiilor idiomatice. Cu toate acestea, metonimia are la bază o relație de contiguitate logică – spațială, temporală sau cauzală –, transferul semantic fiind deci unul „superficial”; așadar, elementele constituente ale frazeologismelor metonimice⁹ nu sunt golite în totalitate de sens, între semnificația acestora și înțelesul global al construcției existând o serie de legături. Nu sunt, deci, expresii idiomatice construcției precum: *a închide ochii ~ chiudere gli occhi* ‘a muri’, *a se duce/intra la mănăstire ~ entrare/chiudersi in convento* ‘a se călugări’, *a-și face bagajele ~ fare le valigie* ‘a pleca’, *a pune negru pe alb ~ mettere nero su bianco* ‘a scrie’, *a cădea la pat ~ mettersi a letto* ‘a se îmbolnăvi’, *a-și pune pirostriile ~ prendere lo anello* ‘a se căsători’, *a (se) urca/sui pe tron ~ salire/ascendere al trono* ‘a ocupa domnia, a fi încoronat ca monarh’.

Există, însă, și cazuri când frazeologisme născute ca metonimii și-au extins în timp aria semantică, căpătând, pe lângă sensul metonimic, și un sens metaforic. Acestea au devenit practic polisemantice, având dublu statut: sunt locuțiuni atunci când sunt folosite cu sensul metonimic (sens 1), și expresii atunci când sensul actualizat în context este cel metaforic (sens 2): *a semna în alb ~ firmare in bianco* ‘1. a iscăli un act înainte de a fi completat; 2. a acorda cuiva încredere deplină’, *a ridica ancora ~ levare l’ancora* ‘1. a pleca cu vasul dintr-un port; 2. a pleca la drum’, *fare fagotto* (lit. ‘a-și face pachetul’) ‘1. a pleca; 2. a muri’, *girare sui tacchi/calagna* (lit. ‘a se învârti pe tocure/călcâie’) ‘1. a pleca; 2. a se răzgândi’, *a-i ieși* (cuiva) *suffletul* ‘1. a muri; 2. a munci din greu’, *a-i sta* (cuiva ceva) *în gât* ‘1. a nu putea înghiți; 2. a nu putea suferi ceva sau pe cineva’. Trebuie menționat faptul că, pentru ca un frazeologism metonimic să devină expresie idiomatică, sensul metaforic al acestuia trebuie să fie supus unui proces de lexicalizare, trebuie deci să se impună în uz ca atare. Astfel, nu pot fi considerate expresii idiomatice acele cazuri de metonimii care sunt folosite doar ocazional metaforic.

⁸ În cadrul metonimiilor includem și sinecocele întrucât acestea sunt de obicei considerate a fi forme particulare de metonimie.

⁹ Ne referim aici doar la acele construcții total metonimice, și nu la cazurile în care doar un element al îmbinării de cuvinte este folosit metonimic, celelalte având sens propriu.

6. Considerații concluzive

Analizând modul în care expresia idiomatică este definită în literatura de specialitate, observăm că idiomaticitatea ar rezulta în urma unui amestec destul de nedefinit a mai multor „ingrediente”: specificitate, intraductibilitate, fixitate, unitate semantică, expresivitate, non-compoziționalitate, transfer de sens. Mai mult decât atât, caracterul idiomatic pare să caracterizeze nu doar construcțiile idiomatice ci și unele îmbinări considerate de obicei ne-idiomatice. Acest lucru se explică prin faptul că *idiomaticitatea* este o noțiune scalară, ce caracterizează într-o măsură mai mare sau mai mică unitățile frazeologice.

Putem spune despre expresiile idiomatice că sunt acele îmbinări stabile de cuvinte total idiomatice și profund metaforice: astfel, transferul semantic are loc la nivelul tuturor elementelor componente, contopirea semantică a acestora este maximă, iar sensul construcției este unul total non-compozițional. Definind în acest fel expresiile idiomatice trebuie să eliminăm din rândul acestora comparațiile, metonimiile și construcțiile parțial metaforice; cu toate acestea, lista lor rămâne deosebit de cuprinzătoare.

Bibliografie

- Cacciari 1989: Cristina Cacciari, *La comprensione delle espressioni idiomatiche. Il rapporto fra significato letterale e significato idiomatico*, în „Giornale italiano di psicologia”, vol. XVI, p. 413–437.
- Casadei 1996: Federica Casadei, *Metafore ed espressioni idiomatiche: uno studio semantico sull'italiano*, Roma, Bulzoni.
- Colțun 2000: Gheorghe Colțun, *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura ARC.
- De Gioia 2001: Michele De Gioia, *Avverbi idiomatici dell'italiano: analisi lessico-grammaticale*, prefazione di Maurice Gross, Torino, L'Harmattan Italia.
- Dumistrăcel 2011: Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediția a doua, cu un „Supliment de analiză din perspectivă pragmatică”, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus.
- Groza 1990: Liviu Groza, *Despre locuțiuni și expresii*, în „Limbă și literatură”, vol. II, p. 139–145.
- Hristea 1984: Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, București, Editura Albatros, p. 134–160.
- Lurati 2002: Ottavio Lurati, *Per modo di dire...: storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee*, Bologna, CLUEB.
- Munteanu 2007: Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Pitești, Editura Independența Economică.
- Popa 2007: Gheorghe Popa, *Locuțiunile în sistemul unităților nominative ale limbii române*, redactor științific: acad. Silviu Berejan, Chișinău, Editura Știința.
- Zaharia 2004: Casia Zaharia, *Expresiile idiomatice în procesul comunicării. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română și germană*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Idiomaticity and Pure Idioms in Italian and Romanian

As a new linguistic field, phraseology still has to clarify important aspects such as the distinction between the different types of phraseological units, amongst which the pure idioms. In order to find out what a pure idiom is, I tried first to identify what the concept of *idiomaticity* refers to. After analysing the two types of idiomaticity (interlinguistic and intralinguistic idiomaticity) I reached the conclusion that even though different linguists define this concept in different ways, they all mention at least some of the following features: specificity, untranslatability, fixity, semantic unity, expressiveness, non-compositionality, semantic transfer. In my opinion, idiomaticity refers to the semantic dimension of phraseological units, and consists of three main aspects: non-compositionality of meaning, semantic fusion and semantic transfer. Since these aspects can have different degrees of intensity in different idioms, idiomaticity turns out to be a scalarly concept: the maximum degree of idiomaticity is reached by pure idioms, which are the result of a metaphorical process and are characterized by a totally non-compositional meaning, a higher degree of semantic fusion and a significant change of the initial meaning of all their constituents.